

„Rus se dal poznat podle tzv. rusácký uniformy...“: České vzpomínky na přítomnost Sovětské armády v letech 1968-1991

Marie Černá, Ústav soudobých dějin AV ČR, marie.cerna@gmail.com

V souvislosti s přítomností Sovětské armády v Československu v letech 1968-1991 se dnes celkem běžně mluví o okupaci. Ale na rozdíl od srpnové invaze vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 se zdá, že ohledně „dočasného pobytu“ v jeho zhruba dvacetiletém trvání nepanuje všeobecnější konsensus o jeho politických významech, a asi to ani nikoho netrápí. Pojem okupace jako by v tomto případě nebyl nijak zvlášť morálně závazný a nevedl k dalším pojmům, které se s ním obvykle pojí: např. kolaborace či retribuice. V rámci projektu GAČR se zabýváme různými aspekty přítomnosti Sovětské armády – souvislost s normalizací, politika družby, formální i neformální vztahy mezi Sovětskou armádou a českým obyvatelstvem, vliv na místní politické, ekonomické a společenské prostředí, obecnější dopad na celkové společenské klima atd. V rámci studia různorodého materiálu mě také zajímá, jak na přítomnost SA vzpomínají lidé, kteří žili přímo v místech dislokace sovětských posádek: jaké významy jí přisuzují, jak a co o ní vyprávějí, jaké obrazy se v této souvislosti pravidelně objevují a co to vlastně o tzv. okupaci vypovídá. Ve svém konferenčním příspěvku tedy zaměřím pozornost především na různé druhy vzpomínkových výpovědí (rozhovory, ankety, úryvky z životopisných vyprávění či memoárů) založených na osobní zkušenosti. Chci přitom udržet souvislost i s ostatními materiály – především archivními dokumenty či oficiálními dobovými médii a také zohlednit různorodost zkušeností danou například generačně či profesně. Od věci není ani otázka, jak se s žitou pamětí pracuje ve veřejném mediálním prostoru. I když už mám k dispozici poměrně velké množství materiálu, analytická část bádání je spíše na začátku a ve stavu rozpracovanosti.

Otázky, kterých se svým příspěvkem chci dotknout a které mohou mít obecnější přesah:

Jak se udržuje či transformuje, případně znicotňuje či popírá původní význam určité důležité události či jevu – zde konkrétně historická událost srpnové okupace roku 1968 – v jejich následném trvání a proměnách?

Jak se vytváří morálka v praxi za situace, kdy původní konsensus ohledně politického významu okupace ze srpna 1968 se začne pod mocenským tlakem hroutit a zda je toto možné zkoumat právě skrze biografický expost nasbíraný materiál?

„Řekni mi jedinej důvod, proč by měla bejt nespokojená?“: Cesta z vyloučené lokality

Alena Kajanová, ZSF Jihočeské univerzity, kajanova@zsf.jcu.cz

Sociální exkluze je setrvale diskutované a multidisciplinárně zkoumané téma. Přesto však se situace v tzv. vyloučených lokalitách k lepšímu nemění. Z hlediska prostorové mobility je pro lokality příznačná polopropustnost – je snadné dostat se dovnitř, ale prakticky nemožné dostat se ven. Pokud dochází k migraci z lokalit, jedná se často pouze o přesun v rámci lokalit. V rámci příspěvku se proto zaměřuji na analýzu faktorů, které minimalizují šance obyvatel sociálně exkludované lokality tuto opustit.

Data, z nichž v příspěvku čerpám, jsou výstupem téměř dvanáctiletého výzkumu (2005–2017) realizovaného u několika rodin žijících v exkludované lokalitě tvořené ubytovnou pro neplatiče, kterou se po dobu pobytu různě urputně, avšak neúspěšně snažili opustit, byť jsou po celou dobu

klienty různých institucí a organizací sociální práce. Jednalo se o socioetnografický výzkum založený na dlouhodobém opakovaném pozorování a hloubkových rozhovorech s aktéry. Významnou součástí zdrojových dat pak představovaly vlastní terénní poznámky. Data dále vycházejí z doplňujících rozhovorů se sedmi sociálními pracovníky a pracovníci, kteří se aktuálně podílejí, či se v minulosti podíleli na intervencích u popisovaných aktérů. Výstupy jsou zpracovány formou případové studie.

Výsledky poukazují na některé přešlapy sociální práce s exkludovanými rodinami v systémové i osobní rovině, jako je především etnizující přístup a zaměňování individuálních a strukturálních příčin obtížné životní situace klientů. Ve chvíli, kdy sociální práce vyvíjí tlak na klienty, aby realizovali individuální změny, ač jejich problémy jsou strukturální, představuje vlastně katalyzátor marginalizace. Dotýkám se rovněž témat neujasněnosti zakázky sociální práce a chybějících kompetencí sociálních pracovníků.

Otázky do diskuze:

Diskutujících bych se ráda zeptala a) na etická dilemata spojená s tímto typem výzkumu (např. tendence zasahovat do běhu věcí), b) doplnění zkušeností diskutujících v oblasti získaných výsledků.

Když terén není vše: Analýza dat a zobecnění závěrů v etnografii

Jaroslav Šotola, FF Univerzity Palackého v Olomouci, jaroslav.sotola@upol.cz

Reflexe etnografie je v tuzemských textech o metodologii zaměřená převážně na vstup do terénu, na budování vztahu mezi informátory a výzkumníkem a také na jeho reflexivitu (Soukup 2014; Stöckelová, Abu Ghosh 2013). Zvláště to platí pro terénní výzkum romských lokalit, kdy je chápáno získávání vstupu do „obtížného prostředí“ jako základní úskalí celého výzkumu (Vavroch 2013). Na základě vlastních zkušeností se chci zaměřit spíše na fázi analýzy etnografických dat a psaní textů prezentující výsledky zkoumání, které jsou neoddelitelnou součástí celého procesu etnografie.

Cílem příspěvku je kritická reflexe týmového terénního výzkumu zaměřeného na sociální mobilitu v kontextu inter-etnických vztahů na východním Slovensku, který byl realizován průběhu let 2014-2016 (Šotola, Rodríguez Polo 2016). Jednalo se o společný projekt založený na dlouhodobé spolupráci učitelů a studentů ve všech fázích etnografie. S ohledem na potřebu získání zkušeností byl kladen velký důraz na podporu mladých výzkumnic a výzkumníků přímo v terénu, tak aby bylo umožněno zvládnutí této náročné liminální zkušenosti. Paradoxně se mnohem větší obtíže objevily v pozdějších fázích analýzy, včetně psaní a vzájemného komentování vznikajících textů. Když jsme zpětně reflektovali možné důvody řady nedorozumění, uvědomovali jsme si, že jednou z příčin může být implicitní fetišizace terénu jakožto nezpochybnitelného zdroje poznání skutečnosti. Ta byla na začátku posílena například důrazem na potřebu adekvátní přípravy na pobyt ve zkoumaném prostředí. Naproti tomu byla v průběhu kooperace mnohem menší pozornost věnována interpretaci dat a jejich analýze, ačkoli je časovou náročností i obtížností plně srovnatelná s pohybem v terénu.

Pro studentské spolupracovníky v týmu bylo etnografické psaní dominantně postaveno na emickém pohledu participantů výzkumu, jako by bylo bádání jen logickým derivátem dobře zaznamenané terénní zkušenosti. Rozvíjení konceptuálního rámce pak bylo následně velmi komplikované a snahy o zobecnění byly kritizované jako „hodnotící“ nebo „přehnané“. To, co bylo naopak vedeno snahou o zachování údajné vědecké neutrality, ovšem ve finále vedlo k nedotažení interpretace poznatků.

V konečném důsledku pak útek do deskriptivnosti neumožňoval formulovat závěry o zásadní mocenské asymetrii mezi Romy a ne-Romy ve zkoumaném prostředí. Diskuzi nad obtížemi finální fáze výzkumu chci zasadit do širšího rámce – otázky vyhodnocování dat v kvalitativním výzkumu jako takovém. Domnívám se, že právě deskriptivnost, strach ze zobecnění a z tvorby hypotéz jsou velmi vážná rizika, která číhají na výzkumníka po návratu z terénu.

Použitá literatura:

SOUKUP, M. (2014): *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum.

STÖCKELOVÁ, T. / ABU GHOSH, Y. eds. (2013): *Etnografie: improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: Sociologické nakladatelství.

ŠOTOLA, J. / RODRÍGUEZ POLO, M., a kol. (2016): *Etnografie sociální mobility: etnicita, bariéry, dominance*. Olomouc: Nakladatelství FF UP.

VAVROCH, M. (2013): Jak v etnografickém výzkumu získat přístup: zkušenosti s romskou populací. *Anthropologia Integra*, 4(1): 67–75.

Otázky do diskuze:

Do jaké míry hrozí v etnografii více než v jiných kvalitativních přístupech podcenění analýzy a zobecnění dat?

S jakými faktory mohou případná deskriptivnost a strach z formulace závěrů souviset?

Jakým způsobem trénovat psaní studentů při výuce kvalitativní metodologie?

Výzkum biografické identity v neevropské společnosti – biografická identita členek řeckokatolické církve ve městě Bajt Sáhúr (Palestinská autonomie)

Marie Fritzová, PF Západočeské univerzity v Plzni, fritzovamarie@gmail.com

Příspěvek metodologicky vychází z mého dlouhodobého terénního výzkum, který jsem prováděla v letech 2009–2012 v Izraeli a Palestině (metodologický základ pro mojí disertační práci – Sociální identita palestinských křesťanů – obhájeno 2016, obor: Etnologie FF-ZČU). Zkoumáno je šest biografii žen řeckokatolické komunity, zohledněn bude ale celý terénní výzkum (tj. zúčastněné pozorování a ostatní rozhovory).

Hlavní výzkumné otázky zní: „Jakým způsobem lze zkoumat biografie v palestinské křesťanské komunitě, jak společenské hodnoty a normy ovlivňují výstavbu jednotlivých biografii a jaké je postavení žen ve zkoumané komunitě?“

Německý pedagog a psycholog Peter Alheit, kromě toho, že v biografii vidí obrovský výzkumný potenciál, protože právě biografie obsahuje různé aspekty sociálního světa: strukturu a jednání, perspektivy subjektu a objektu společnosti a jedince (Alheit 2002: odd19), hodnotí moderní biografie jako riskantní podnik, protože v moderní společnosti byla ztracena jistota v symbolické univerzum. Hlavním úkolem moderních biografii tedy je udržet kontinuitu a konzistenci vlastní identity pohromadě (Alheit 2002: odd3). Biografie se tak stala možností, jak uchopovat a neustále potvrzovat vlastního já. Alheit tak zůstává svým přístupem blízko Ricoeurovi, nicméně se zaměřuje na způsob, jakým člověk velké diskontinuity moderní doby řeší. V moderním životním příběhu se objevují nové

cíle a motivy, jako je projekt mého já v celoživotním vzdělávání (Alheit 2002). Moderní biografie se vyznačují velkou diskontinuitou, kterou jedinec musí překonávat, jeho identita tak není pasivní, ale aktivně tvořená a vyznačuje se vysokou reflexivitou, ostatně tak jako celé moderní doba (více in Giddens 1991, 1998, Hamar 2008: 46–50).

Toto teoretické východisko nás přivádí k polemice, zda výzkumem biografii ve zkoumané společnosti můžeme např. zjistit, zdali je společnost „moderní“ či spíše stále „tradiční“, nebo přesněji řečeno v takto úzce profilovaném výzkumném vzorku, jaké je postavení ženy ve zkoumané komunitě, a to na základě toho, jak ženy svojí biografii konstruují, na co kladnou důraz a co je pro ně v životě důležité.

Otázky do diskuze:

Lze výzkumem biografii zkoumat hodnotový systém dané společnosti?

Je polemika nad výstavbou konkrétní biografie účinným vědeckým nástrojem?

Lze výzkumem biografii zkoumat postavení žen ve společnosti?

Je výzkum ovlivněn genderovým postavením výzkumníka (výzkumnice)?

Koordinace služeb pro lidi žijící s demencí: Poznámky k (ne)soudržnosti pečování

Radek Carboch, FHS UK / FSS MU, rcarboch@seznam.cz

Dana Hradcová, FHS UK, dana.hradcova@ecn.cz

Dita Jahodová, FHS UK / FSS MU, dita.jahodova@gmail.com

Michal Synek, FHS UK / FSS MU, michal.synek@mail.muni.cz

Odmítnutí "sociálna" coby svébytné substance vysvětlující existenci nezávislé domény "sociálních jevů" (Tarde, Latour) umožnilo návrat k empirickému zkoumání různorodých, nestálých a proměnlivých vazeb tvořících socio-materiální uspořádání našeho světa. Badatelky a badatelé v oblasti STS, sémiotiky materiality a dalších oborů si začali klást otázku, z čeho jsou tvořeny a jak drží pohromadě heterogenní "objekty", jejichž bytí a působení bylo doposud objasňováno odkazem na nejrůznější transcendentální entity, jako jsou "společnost", "příroda", "psyché" či "morálka". Empiricko-filosofická a empiricko-ontologická zkoumání se zaměřila, mimo jiné, na vznik, trvání a rozpad vědeckých faktů (Latour, Woolgar), technických vynálezů (Callon, Law, Mol), diagnostických a léčebných postupů (Law, Singleton, Mol), či záležitostí tak všedních, jako je višňový moučník (Mol). Detailní etnografické studie nejen poukázaly na mnohočetnost různých způsobů uspořádávání (Law, Moser, Stöckelová) a odhalily různá "dobra" a různá "zla", která jsou v nich zjednávána (Latour, Pols), ale otevřela také cestu k jejich přehodnocení a reformulaci (Haraway, Latour). Soudržnost se ze samozřejmosti proměnila v předmět bádání a uspořádanost, ohraničenost a konzistence přestaly být nezpochybnitelnou hodnotou.

Náš výzkum obohacuje dosavadní sociálně-vědní zkoumání koherence o poznatky z oblasti péče o lidi žijící s demencí. Co a jak drží pohromadě život člověka, kterému přestává sloužit paměť? Jak se splétá soudržnost vnímání a jednání člověka s demencí ve vzájemné interakci s asistentem odlehčovacími službami? Jak se v jednom malém Městě vzájemně drží pohromadě lidi žijící s demencí a ti, kteří o ně pečují? Jakou roli v tomhle držení pohromadě hraje rodina, místo, zvyk, zvíře-společník, halucinace, nebo dostupné služby a jejich (ne)koordinovanost? Jak by mohly k větší koherenci zdravotních a

sociálních služeb napomoci metody cíleně podporující přehlednost, plánování a koordinaci? Jak se koordinace péče dělá pro různé cílové skupiny a v různých prostředích a jak koherentně se její metody přenáší z místa na místo? A jak se k tomuhle všemu má soudržnost a srozumitelnost výzkumu, který se těmito věcmi zabývá?

Chystáme se mluvit o životě lidí s demencí a o praxi péče, přičemž poznatky našich komunikačních partnerů chceme obohatit teoretické rozpravy o koherenci. To znamená, jak píše Annemarie Mol, "tyto poznatky částečně oddělit od zvláštností jedinečného případu a formulovat je tak, aby inspirovaly analýzu jiných případů – případů odehrávajících se na jiných místech a za jiných okolností". Nevzdáváme se však ani naděje, že by naše "teorie" mohla zpříjemnit život lidí, o kterých a s nimiž píšeme.

Socializace porodních asistentek

Jana Pokorná, FSS MU, pokornaj@mail.muni.cz

Představovaný příspěvek je tematickým prolnutím vědních disciplín sociologie tělesnosti, medicíny a vzdělávání. Autorka se dlouhodobě věnuje sociologické reflexi profesního oboru porodní asistence. Diskurz sociologie tělesnosti konceptualizuje tělo jako entitu, s níž je určitým způsobem zacházeno, na základě moci vědění je během porodu disciplinováno nejen zdravotnickým personálem, ale také samotnou rodící ženou. Přístup sociologie medicíny a zdravotnictví umožňuje problematizovat porod jako diagnózu a rodící ženu jako pacientku nacházející se ve zdravotnickém zařízení. Tyto kategorie s sebou nesou imanentní odkaz na očekávané a očekávatelné formy jednání všech zúčastněných aktérů, porodních asistentek, lékařů i rodičích žen. Ženské tělo je nahlíženo jako stroj, který se v průběhu těhotenství i porodu pozoruje, měří a jeho procesy se korigují tak, aby samotný porod probíhal dle medicínsky definovaného standardního postupu. Autorka v současnosti provádí disertační výzkum na Lékařské fakultě, kde budoucí porodní asistentky získávají nutné – zákonem předepsané – vzdělání pro výkon své profese. Výzkum nabídne odpovědi na výzkumné otázky: Jaká má být dle vzdělávací instituce sociální role porodní asistentky? Jak jsou studentky během svého vzdělávání socializovány do profese porodní asistentky a co je obsahem této socializace? Jak mají přistupovat k procesu porodu a k rodícímu tělu? Kdo jsou pro porodní asistentky klíčoví aktéři porodu a jak jsou jimi definováni? Jak mají porodní asistentky zacházet s konkrétními situacemi a na základě čeho je mají definovat a vyhodnocovat? Metodologií výzkumu je etnografický přístup, jehož hlavní metodou je kombinace zúčastněného pozorování během výuky na oboru Porodní asistence a hloubkových rozhovorů se studentkami, absolventkami i vyučujícími. Konferenční příspěvek přinese prozatímní reflexi vstupu a pobytu v terénu a nástin dosud zjištěných odpovědí na dílčí výzkumné otázky. Během následné diskuze bych se ráda věnovala především konceptuálním otázkám ohledně vztahu systému poskytování zdravotnické péče a vzdělávání porodních asistentek. Z dosavadních zjištění se totiž zdá, že porodní asistentky jsou socializovány do jakéhosi ideálně-typického systému, který je však odlišný od nemocničně-porodní reality. Tyto skutečnosti samy studentky po svých prvních zkušenostech „na praxi“ reflektují. Dále bych ráda diskutovala vliv a problematiku genderu – tato profese je totiž výrazně genderovaná – lze předpokládat, že to bude mít hlubší a problematičtější dopad na jejich současnou i budoucí každodenní zkušenost, než neurčitý pocit excelence a „ženského poslání“. Ráda bych probrala otázku vhodnosti výběru výzkumného terénu. Z hlediska metodologie bych ráda probrala otázky rizik a úskalí etnografického přístupu a zvolených metod v tomto zkoumání, případně jiné možné přístupy.

Hledání teoretického rámce zotavování

Pavel Říčan, Centrum pro rozvoj péče o duševní zdraví, rican@cmhcd.cz

Příspěvek se týká představení rozpracované disertační práce na téma Jak je možné se zotavit z duševní nemoci. Mé otázky se pak týkají teoretického rámování.

Výzkum je založený na 9 rozhovorech s lidmi zotavujícími se z duševního onemocnění, 2 rozhovorech s jejich blízkými (matka, manželka) a profesionálkou (psycholožka). Dále pracuji s poznámkami z rozhovorů s mnoha dalšími lidmi zotavujícími se z duševní nemoci a s profesionály.

Výzkumná otázka v disertačním projektu byla formulována: zjistit, jak se zotavení ustavuje jako sociální jev v síti relevantních aktérů.

Výchozí teoretické stanovisko jsem převzal od G. Williamse (1984), který formuloval koncept narativní rekonstrukce, podle kterého slouží vyprávění o nemoci k překlenutí „biografické trhliny“ způsobené nemocí. Williamsův koncept je hodně „individualistický“ v tom smyslu, že má jít o unikátní narativ který vyprávěče propojuje se společenským kontextem a dává smysl jeho životnímu příběhu.

Podobně uvažovali i Strauss s Corbinovou ve své práci o zvládnání chronické nemoci. Dávají ovšem přednost pojmu kontextualizace ve smyslu začlenění nemoci do osobní biografie. Biografickou práci přisuzují nemocným a jejich blízkým.

Na základě kódování jsem postupně došel k identifikaci klíčových témat a jejich uspořádání do určité struktury příběhu v pozadí. V tomto postupu jsem se inspiroval Greimasem a jeho popisem analýzy mýtů. Vzniklo toto schéma: 1. Onemocnění jako ztráta kontroly 2. Zkoušky a bariéry – jejich překonávání vlastním přičiněním a s pomocníky 3. Současnost vymezená opatrnou nadějí.

Jednotlivé příběhy jsou ovšem velmi variabilní a nelineární, vzpírající se zjednodušující kategorizaci. Výrazná role blízkých osob a odborníků by se dala dobře popsat pomocí teorie sociální podpory (Thoits 1995). Stopy odborných výkladů ve výpovědích respondentů by šly nahlédnout skrze teorii terapeutické sociální kontroly (Horwitz 1982). Nakonec nejvýstižnější pro zachycení hybridity a koprodukce ve vyprávěních, se mi zdá být pojetí Pols (2013) nebo Renedo (2017), konkrétně pojem prakticky orientovaného patientského vědění, které v sobě může zahrnovat různé prvky medicínských, léčitelských a jiných teorií, které je nutné překládat a koordinovat.

Otázky do diskuze:

Jaké důsledky (výhody a nevýhody) má volba konkrétního teoretického rámce?

Jestli a jak propojovat různé teoretické rámce v jednom textu?

Použitá literatura:

CORBIN, J. / STRAUSS, A. (1988): *Unending work and care: Managing chronic illness at home*. Jossey-Bass.

GREIMAS, A. (2002): Základní prvky teorie interpretace mytického vyprávění. In: P. Kyloušek. *Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu*. Host.

HORWITZ, A. V. (1982): *The social control of mental illness*. New York: Academic Press.

POLS, J., a kol. (2013): The patient 2.many. About diseases that remain and the different forms of knowledge to live with them. *Science & Technology Studies*, 26(2): 80–97.

RENEDO, A. / KOMPOROZOS-ATHANASIOU, A. / MARSTON, C. (2017): Experience as evidence: The dialogic construction of health professional knowledge through patient involvement. *Sociology*, article first published online.

THOITS, P. A. (1995): Stress, coping, and social support processes: Where are we? What next? *Journal of health and social behavior*, Extra issue: 53–79.

WILLIAMS, G. (1984): The genesis of chronic illness: narrative re-construction. *Sociology of health & illness*, 6(2): 175–200.